

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՄԱՆԵԱՆ

(ԻՐԱՆԳԵԱՆ 100ամեակ)

Ներկայ տարեշրջանի Մարտին լրացաւ մեծատաղանդ ճարտարապետ, Հայկական ճարտարապետութեան մեծագոյն ջատագով ու պաշտպան Թորոս Թորամանեանի ծննդեան հարիւրամեակը:

Ապրելով շրջանի մը՝ երբ Տաճկահայաստանի և Ռուսահայաստանի մէկ անկիւնէն միւսը ցեղային զարթոնքի ու ինքնաճանաչման բարերար շունչը կը փչէր, Թորամանեան Հայութեան ընծայեց փառքի ու հպարտութեան ամենէն հաստատ և ամուր պատուանդանը՝ Հայկական ճարտարապետութիւնը:

Դարեր շարունակ ապրած ըլլալով անուոր գերութիւններու և պատերազմներու օտարութիւն տակ, կորսնցնել սկսեր էինք հոգեկան և ֆիզիքական դիմադրութիւն ցոյց տալու վճռականութիւնը: Հասեր էինք սեղ մը՝ ուր օտարներէն կը սպասէինք մեր աղօթային արժանիքներուն և քաղաքակրթութեան զանազան երեսներուն ուսումնասիրումը, քացայայտումն ու գնահատումը:

Եւրոպացի արուեստարաններ ու պատմաբաններ, գիտնականներ և ճանապարհորդներ անցնելով հայաբնակ գաւառներէն ու Հայաստանէն, իրենց աճապարանքին մէջ հազիւ կրցեր էին մակերեսային դիտումներ կատարել. և սակայն հակառակ այս փաստին, անոնցմէ շատեր չէին վարանած վճռել՝ թէ Հայը զուրկ էր ուրոյն արուեստէ, ուրոյն մշակոյթէ, ինքնայատուկ քաղաքակրթութենէ:

ԺԹ. դարու վերջին քառորդէն ետք լայն չափերու հասնիլ սկսող մեր քաղաքական պայքարին աւելնելը՝ երևան եկաւ Հայ արուեստագէտներու, կրօնականներու, գիտնականներու և պատմաբաններու հոյլ մը, որ նպատակադրեց որոնել, երևան հանել, գնահատել և քաղաքակրթութեան հաշտութեան հայադրութեան յանձնել Հայ մշակոյթի գանձերը՝ երաժշտութիւնը, ճարտարապետութիւնը, գրչարուեստը,

գրականութիւնը և այլն: Ծրագրուած շարժում մը չէր այս մէկը, չունէր օժանդակութիւնը որեւէ կազմակերպութեան կամ հաստատութեան, և սակայն, ըլլալով հանգերձ զուտ անհատական գործունէութիւն, առաւ իր բարերար և անգնահատելի արդիւնքը:

Ամենէն կարկառունը այս հոյլին մէջ՝ կոմիտաս վարդապետը հանդիսացաւ. երաժշտութեան մէջ բարձրագոյն մասնագիտական կրթութեան տիրանալէ ետք, գնաց դէպի հայկական գիւղերն ու չէնկրը և Հայ գեղջուկին երգն ու պարերգանակները յղկելով և մաքրելով՝ հռչակեց Հայ ինքնայատուկ և բարձրարուեստ երաժշ-

տութեան մը դոյութիւնը՝ դէպի եւրոպական զանազան մայրաքաղաքներ կատարած իր այցելութիւններուն ընթացքին:

Թորոս Թորամանեան եղաւ Հայկական ճարտարապետութեան կոմիտասը:

Ծնած Տաճկահայաստանի Շապին-Գարահիսար քաղաքին մէջ 1864 Մարտի 18ին, պատանութեան կը կորսնցնէ ծնողքը և զանազան միջոցներով կը հասնի Կ. Պոլիս, ուր 1893ին կը վերջացնէ Գեղարուեստից ձեմարանի ճարտարապետութեան բաժինը: Ժամանակ մը Կ. Պոլսոյ և Պուլկարիոյ մէջ աշխատելէ ու ապա Փարիզի մէջ դասախօսութիւններու հետեւելէ ետք, 1903ին, պատմաբան Կ. Պասմաճեանի հրաւերով կը

մեկնի Անի, որպէս անգամ արշաւա-
խումբի մը:

Կը հասնի Անի, կը հիմնայ անոր կոր-
ծանած փառքով և կ'որոշէ հոն մնալ ու
սկսիլ պեղումներու: Կը մատնուի ծայր
աստիճան թշուառութեան և կը մեկնի Ս.
Էջմիածին: Հոն, նախապէս Հայր Խաչիկ
Դադեանի կողմէ կատարուած պեղումնե-
րու հիման վրայ՝ կը վերակազմէ Զուարթ-
նոցի Տաճարը: Ասիկա, գլուխ գործոց ու
յանդաւան իրագործուած մը, կը կազմէ
Թորամանեանի յաղթական մուտքը Հայ-
կական ճարտարապետութեան գանձարա-
նէն ներս: Հեղուհեղու աւելի խանդավառ,
ու արհամարհելով նիւթական բոլոր խո-
չընդոտները, 1904ին կը վերադառնայ
Անի, որպէս մասնակից Փրոֆ. Ն. Մառի
կազմակերպած պեղումներու աշխատան-
քին:

Մինչև 1917 թուական կը շարունակէ
իր աշխատանքները. կը ստիպուի հեռա-
նալ Անիէն և ի վերջոյ Աղեքսանդրապո-
լէն (Լենինական) ալ, երբ Թուրք բանակը
կը գրաւէ այդ վայրերը: Իր ձեռագիրնե-
րուն և չափազրութիւններուն մեծ մասը
այս ձևով կորուստի կը մատնուի:

1920էն սկսեալ կը վարէ զանազան
պաշտօններ Հայաստանի մէջ և կը լծուի
իր ձեռագիրները խմբագրելու և հրատա-
րակութեան տալու ընդարձակ աշխատու-
թեան: Դժբախտաբար առիթ չ'ունենար
իր հաւաքած հարուստ նիւթերը վերջնա-
կան ձևի մէջ դնելու և կը մեռնի 1934
Մարտի 1ին:

Երկար ու յագնատանջ ճամբորդու-
թիւններու և պեղումներու շնորհիւ, Թո-
րամանեան կրցաւ յստակօրէն չափազրել,
նկարել և յաճախ ալ վերակազմել Հայկա-
կան ճարտարապետութեան գլխաւոր կո-
թողները՝ պարիսպներ, ամրոցներ, կա-
մուրջներ, բաղնիքներ, բայց մանաւանդ՝
եկեղեցիներ: Իր աշխատութիւնները հան-
գիստացան հիմը հետագայ ուսումնասիրու-
թիւններու և Հայկական ճարտարապետու-
թեան իւրայատուկ ոճի վերադարձման:

Թորամանեան իր ամբողջ կեանքը ըն-
ծայաբերեց մասնաւոր նպատակի մը, աշ-
խատեցաւ գաղափարի մը իրականացման
համար ու կարելիին ըրաւ հետաքրքրելու
և խանդավառելու ուրիշներ ալ: Ինչպէս
ինք կը գրէ. «Անհունապէս ուրախ պիտի
լինիմ, եթէ քննադատներս՝ տեսութիւն-
ներուս ամբողջական աւերակներուն վրայ
կանգնեն իրենց գտած նոր ճշմարտու-
թիւնները: Այդ պարագային մէջ ինձ կը
մնայ զարձեռլ պարծանքի բաժին մը,
համարելով զիս գերապատեճառ բանասի-
րաց այսպիսի կարեւոր խնդրով մը զբա-
ղելուն, և իմ թերութիւններս իբրեւ
հիմնաքար կանգնուելիք մեծ ճշմարտու-
թիւններուն: Եւ այսպէս կը սիրեմ հայ
պատմական արուեստն ու գիտութիւնը,
ով որ կը սիրէ ինձի պէս, թող բարեհաճի
գրիչը ձեռք առնել և իր ունեցածը տալ
հայ արուեստի պատմութեան» (*):

(*) «Պատմական Հայ ճարտարապետութիւն,
Տեկորի Տաճարը», Թ. Թորամանեան, էջ ԻԲ:

